

ZDRAVKO KAJMAKOVIĆ

ORNAMENTI NA FASADAMA SULEJMANIJE DŽAMIJE U TRAVNIKU

1958 godine Vakufsko povjerenstvo u Travniku izvelo je bojenje — krečenje spoljnih fasada Sulejmanije džamije u Travniku. Tom su prilikom prekriveni bojom i ostaci starijih ornamentalnih dekoracija po kojima je narod ovu džamiju nazvao »šarenom«.

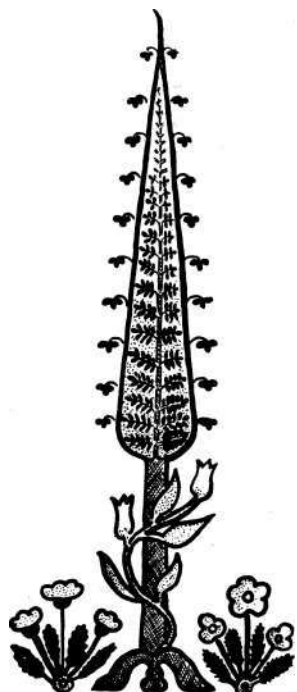
U ovom izvještaju iznijecemo osnovne momente kojim se rukovodio Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture prilikom davanja svoje sagla-

snosti da se ornamenti mogu prebojiti. Isto tako iznijecemo potrebnu dokumentaciju o ornamentici koja će, ko zna po koji put, ponovo postati nevidljiva za oči ljudi, a koju su pribavili stručnjaci Zavoda prilikom svojih radova na objektu.

Najstarija ornamentika nalazi se u površinama između prozora u gornjem redu. Ona u frizu opasuje džamiju sa svih strana a prekidali su je samo prozori i portal. Dekoracije su izvedene na finom

Sl. 1. Sulejmanija džamija u Travniku, južni zid. Naziru se ostaci starije ornamentike ispod novijih premaza.

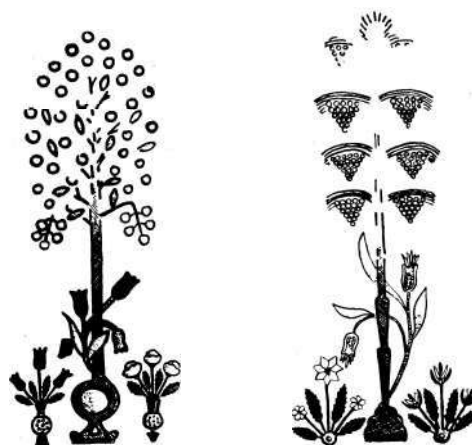

Sl. 2. Tipičan motiv čempresa sa buketima cvijeća, (zapadna fasada).

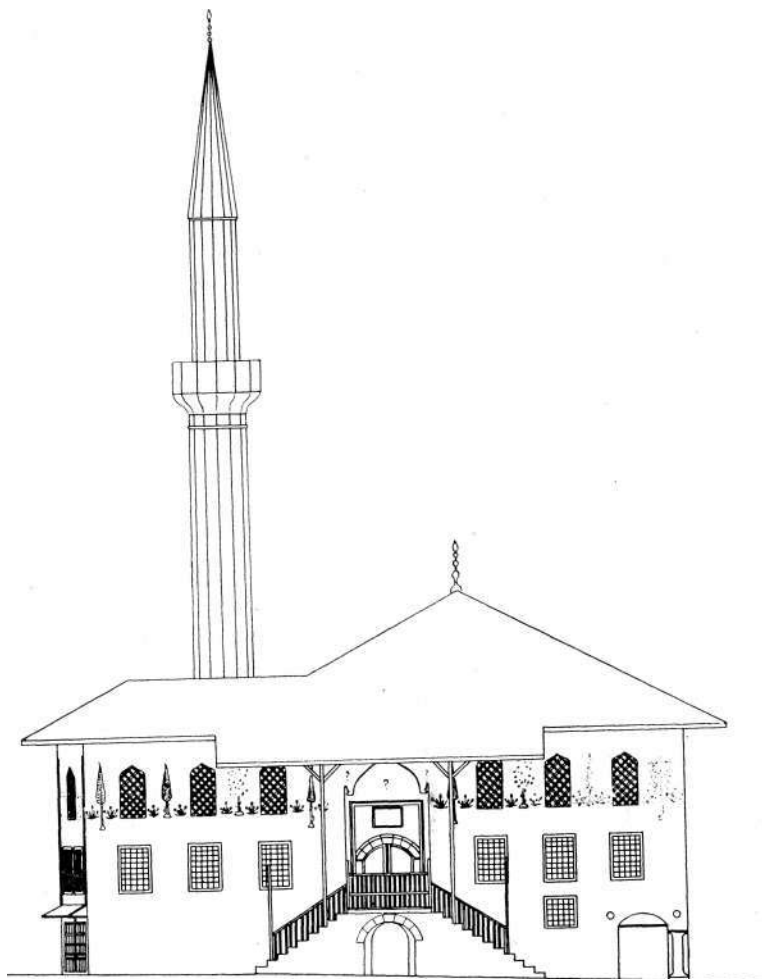
malteru sa mnogo kreča i organske materije (pozder i pilotina), što je dokaz da je podloga stavljena sa namjerom da se po njoj slika. Malter skoro identičnog sastava nađen je na zidovima Sinanove tekije u Sarajevu kao podloga zidne kaligrafije iz prve polovine XVIII vijeka. Osnovni crtež majstor je urezivao oštrom predmetom u malter koji, izgleda, nije bio sasvim suv i odmah zatim izveo dekoracije u jednoj nedosljednoj fresko-tehnici, jer je, pored toga što je malter bio već prosušen, kao vezivo upotrijebljena jajčana tempera. Pigment se usljed toga nije solidno vezao za podlogu, te je tokom vremena ornamentika, izložena atmosferilijama, pretrpjela takva oštećenja i izmjene da je već u doba austrougarske okupacije bila prekrivena krečnim premazom a onda i vulgarnom, šablonskom, pseudoorientalnom ornamentikom. Kao vezivo novije ornamentike upotrijebljeno je mlijeko, te je i ona, usljed vrlo slabe konzistencije, vremenom iščezla. Tu i tamo ponovo se pokazao najstariji sloj ali je sada njegov opšti izgled bio toliko izmijenjen da su se boje i oblici teško indentifikovali. Tome je naročito doprinisio krečni premaz koji se uglavnom dobro držao i pokrивao veći dio stare ornamentike. On se ponekad slabije vezao za bojene — slikane površine te je to bio uzrok da su se one ponegdje i uočavale. Pokušaj da se skine krečni premaz mehaničkim putem ostao je bez rezultata. Ispod njega su se pojavljivali najskromniji tragovi boja jedne već iščezle ornamentike, koji nisu mogli da opravdaju ni

najminimalnija sredstva, upotrijebljena na njihovu prezentaciju i pod pretpostavkom da se radi o ornamentici većih umjetničkih kvaliteta. Uzevši u obzir da je konglomeracija nekoliko slojeva ornamentike iz raznih perioda samo štetila ovom jedinstvenom arhitektonskom objektu, dajući njegovim fasadama prljav i neestetski izgled, stalo se na stanovište da se može udovoljiti molbi Vakuškog povjerenstva i dozvoliti krečenje, s tim da se najstarija ornamentika ne smije uništiti obijanjem. Smatramo da je ornamentika ovim postupkom samo zaštićena jer će je sloj kreča konzervirati izolovanjem od atmosferilija, a ukoliko se u budućnosti pokaže opravdana njena prezentacija ona će tehnički biti izvodijiva isto kao i sada.

Polja između prozora predstavljaju zasebne dekorativne cjeline koje se mogu podijeliti opet na tri samostalne jedinice. Na sredini polja, na visini donje ivice prozora, postavljena je jedna posuda najčešće vaza, a ponekad ibrik, iz koje izraste visoko stablo čempresa, jabuke ili vinove loze. Ustvari, ova se stabla iz polja u polje naizmjenično smjenjuju. Na jabukama su pretstavljani okrugli crvenkasti plodovi, na lozi grožđe a na čempresima šiširke. Pri dnu stabla kraj posude izrasta obično jedna manja grana biljke koja se obmotava oko glavnog stabla noseći zvonolike cvjetice plave ili crvene boje. Sa desne i lijeve strane centralnog stabla a uz ivice prozora postavljeni su manji buketi cvijeća. Oni djeluju kao čokori (buketi) od tri graničice sa listovima na čijem vrhu su raznobojni cvijetići. Ponegdje se može identifikovati cvijet lile, zvončića, maslačka i još pokoji, ali ih je većina data tako slobodno, sa proizvoljnim uzimanjem oblika i boja, da je nemoguće odrediti vrstu (Na jednom cvijetu često se sreću raznobojni listići i krunice). Spomenućemo nekoliko izuzetaka koji unose živost u inače monotoni tok ornamentike. Centralno, najveće, polje sjevernog zida ukrašene je naročito bujnom vinovom lozom. Njeno stablo izrasta iz povećeg ibrika i odmah se grana u slobodnom i živom ritmu na sve strane polja, ispu-

Sl. 3. Motiv jabuke (zapadna fasada) i motiv loze (južna fasada)

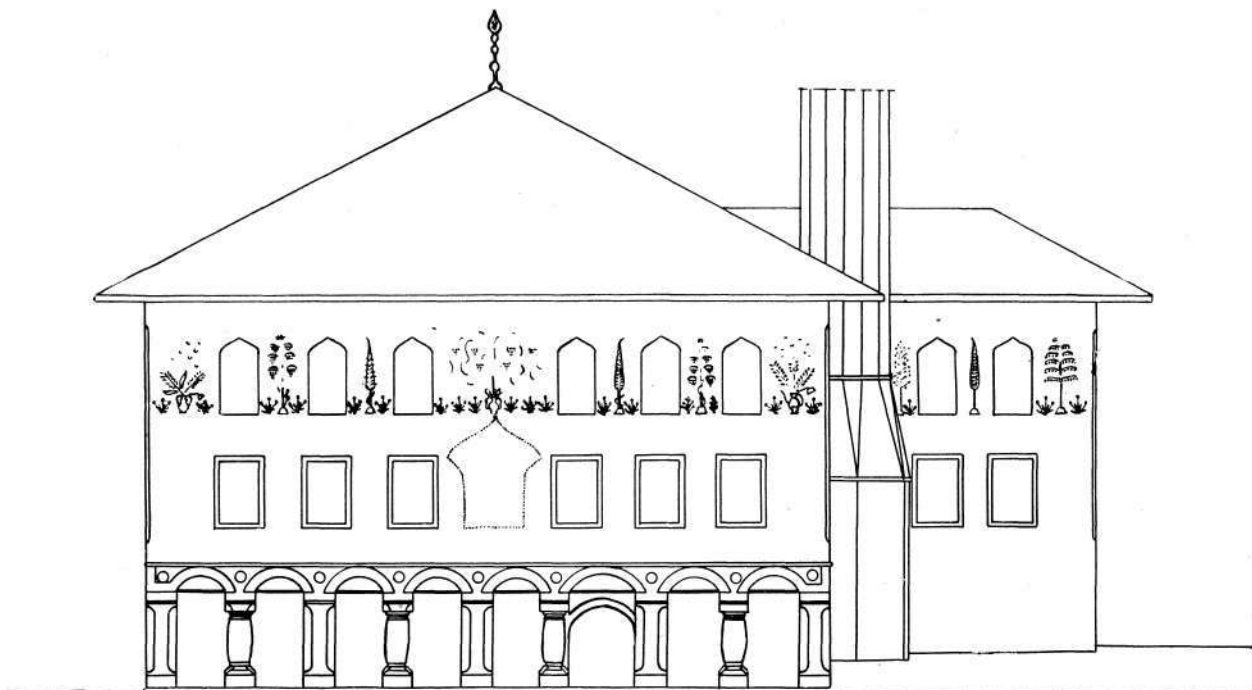
Sl. 4. Sulejmanija džamija u Travniku. Ornamenti na sjevernoj fasadi. Tačkice predstavljaju ornamente koji su uništeni bombom 1944 god.

njavajući ga u cjelini spiralama svojih vitica, lišćem i grozdovima (Ispod ovoga polja nalazi se prazan prostor u obliku kožarskog amblema a na njemu je nekada visio golubarnik. Primijećeni su nejasni tragovi boja, ali nije bilo moguće ustanoviti da li je to mjesto bilo dekorisano i čime). Na uglovima istog zida nalaze se dobro slikani ibrici sa otvorenim poklopcima na lancu. Nadesno i nalijevo iz ibrika razvijaju se dvije grane sa crvenim, plavim i žutim cvjetovima — zvončićima, a sredinom prolazi stablo jabuke sa plodovima. Na pridodanoj prostoriji sa lijeve strane krasno su naslikane dvije vaze ili dva poslužavnika na koje je slikar postavio lubenice ili dinje, sa jednom izvađenom kriškom i zabodenim nožem. Na ovim detaljima majstor se približava realističkoj pretstavi a skladne boje potsjećaju na savremeno koncipiranu mrtvu prirodu. Slična pretstava sa trešnjama na poslužavniku nalazi se na suprotnoj strani džamije. Nažalost, i ovi su detalji toliko oštećeni, da se samo može naslutiti njihov prvobitni izgled. Na istočnoj i zapadnoj strani ispod potkrovlja pri lijevom uglu nalaze se dva zapisa,

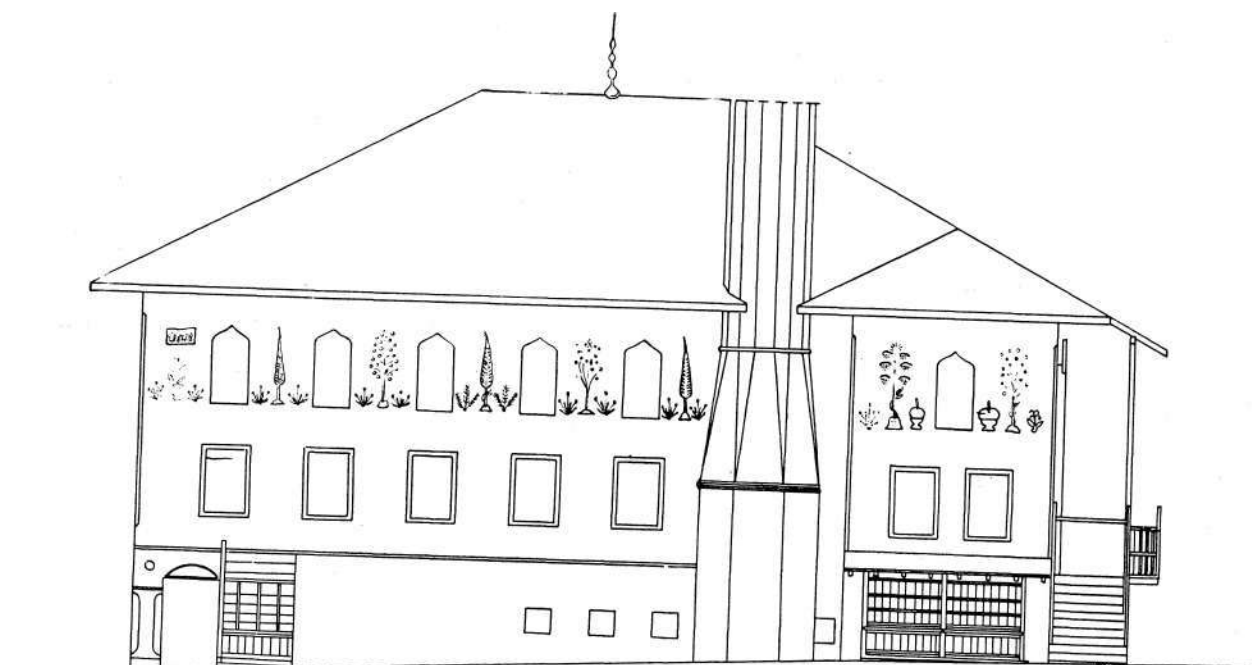
na istočnoj strani: »lailaheilalah«, a na zapadnoj: »mašaallah«. Na sjevernoj strani, s obje strane glavnog portala, stabla drveća produžena su nešto niže od donje ivice prozora. Na prvi pogled izgleda da je to produženje izveo jedan od popravljača, ali se pažljivim posmatranjem može otkriti ruka starog majstora koji je na ovaj način jače istakao ulaz u džamiju.

Boje koje je majstor upotrebljavao mogle bi se u odnosu na količinu svrstati ovim redom: zelena (lišće), crvena (stabla, voće, cvijeće), plava (cvijeće, posude, lubenice), braon (konture, stabla ponegdje), žuta (cvijeće), bijela (na cvijeću, ali u vrlo neznatnim količinama). Crna boja nije upotrebljavana. Boje se između sebe vrlo rijetko miješaju — jedino na prestavama lubenica i ibrika dolazi do izvjesnog nijansiranja.

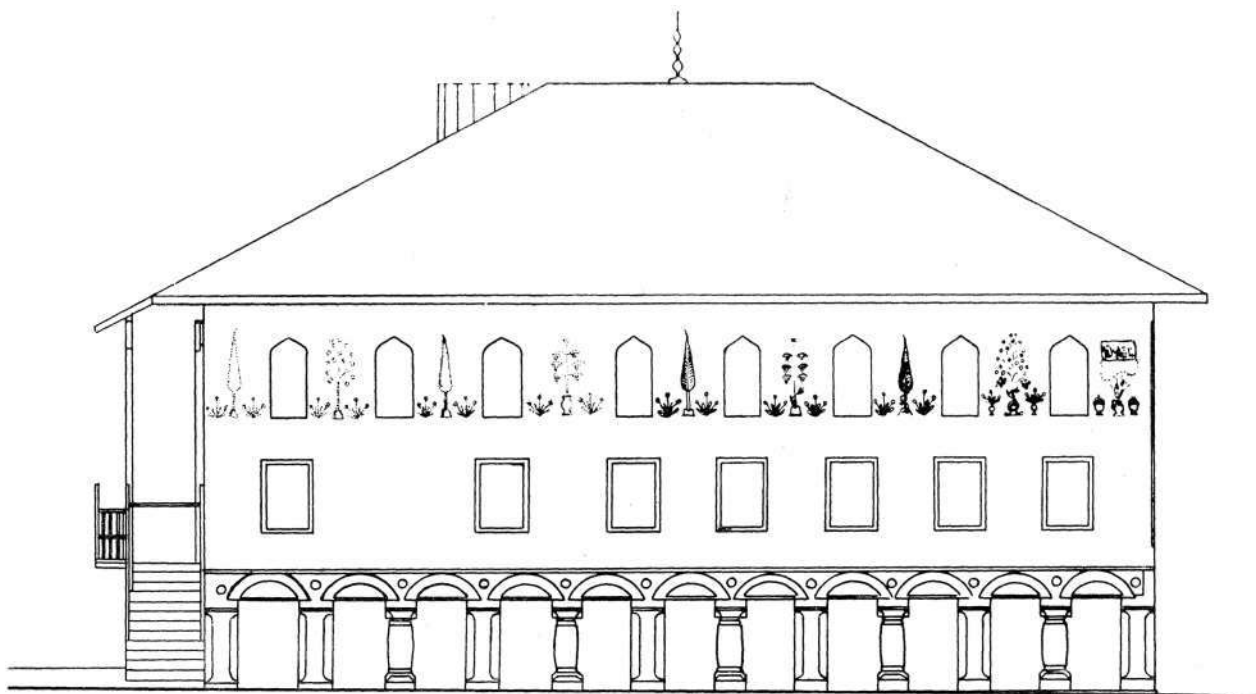
Motivi su, kao što smo vidjeli, uglavnom biljnog porijekla i slikani prostoručno s očiglednom tendencijom majstora da prevaziđe okvire dekoracija ulazeći u domen realnih a ponekad i naturalističkih pretstava. Ali ipak, ornamentika je, zbog izvjesnih uproščavanja još daleko od realnosti

Sl. 5. Ornamenti na južnom zidu Sulejmanije džamije u Travniku.

Sl. 6. Sulejmanija džamija u Travniku. Ornamenti na istočnoj fasadi.

Sl. 7. Ornamenti na zapadnoj fasadi Sulejmanije džamije u Travniku. Točkicama pretstavljeni ornamenti danas ne postoje.

iako joj je mnogo bliže nego strogo stilizovanoj ornamentici orijentalnog tipa. Ona je djelo majstora koji nije imao veću slikarsku kulturu, majstora zanatlije koji obrađuje motive bliske težnjama, ukusu i tradiciji široke publike. Zato njegove pretstave imaju više folklornu nego umjetničku vrijednost.

Pored džamija u Mostaru, Stocu i Livnu, gdje srećemo slične ornamente, pojedini detalji dekoracija na Sulejmaniji skoro su identični s odgovarajućim pretstavama na mnogim drugim objektima. Motivi čempresa koji se javljaju na krstovima i nišanima i ibrika s otvorenim poklopcem, koje također srećemo na kujundžiskim izrađevinama, većinom na tepsijama (ista pretstava nalazi se još na dovratnicima južnog ulaza fočanske crkve i na apsidalnom otvoru crkve u Zavali), mogu se smatrati tipičnim motivima narodnog folkloru XVIII i

prve polovine XIX vijeka. Pojedini detalji sa Sulejmanije, kao ibrici, vaze i čempresi, oblikovani su tako da pokazuju jasno usku povezanost s istim motivima na metalnim predmetima, što nam govori da su iz kujundžijskog zanata jednostavno mehanički preneseni u dekorativno zidno slikarstvo.

Sulejmaniju džamiju u Travniku sagradio je na mnogo starijim temeljima Sulejman-paša Skopljak 1815 godine. Po svemu sudeći, ornamenti na njenim fasadama nastali su iste godine ili ne mnogo docnije. Ime majstora, nažalost, još ne znamo.

Pažljivim posmatranjem, djelimičnim čišćenjem i analogijama uspjeli smo skoro u cjelini da ispod krečne skrame sagledamo sadržaj i raspored ove ornamentike, te ih ovdje izlažemo, smatrajući to kao jedan od vidova zaštite.

ORNEMENTS DES FAÇADES DE LA MOSQUEE DE SOLIMAN A TRAVNIK

Les ornements des façades de la mosquée de Soliman à Travnik datent probablement, comme la construction de la mosquée, du début du XIX siècle. Ils sont exécutés selon la technique, d'ailleurs pas toujours strictement respectée, des fresques à la détrempe à l'oeuf, si bien que, au cours des années, les intempéries leur ont infligé de grands ravages. Ces ornements étaient blanchis à la chaux il y a 50 ans, et recouverts d'ornements plus récents de style pseudo-oriental. Cette nouvelle couche ornementale a également disparu avec le temps, de sorte que les ornements les plus anciens ont apparu par endroits.

Ces ornements étant d'un caractère plutôt folklorique qu'artistique et presque entièrement abîmés, l'Institut a permis qu'on les recouvrit de nouveau d'une couche de chaux pour ne pas nuire à l'aspect de la mosquée. On a préalablement rassemblé la documentation nécessaire sur ces ornements et on a dressé le plan de leur histoire, de leur contenu et de leur emplacement, plan que nous reproduisons ici. Les ornements n'ont pas été détruits.

THE FACADE ORNAMENTS OF SULEYMAN MOSQUE AT TRAVNIK

The ornaments on the facade of Suleyman Mosque at Travnik are probably made after the erection of Mosque at the beginning of XIX century. They are made in fresco — technique and due to atmospheric changes they are rather damaged.

Fifty years ago these ornaments were whitewashed twice and covered with new ornamentation in pseudo-oriental style. The new layer with ornaments disappeared and somewhere the oldest ornamentation could be seen again.

This ornamentation is more of folklore than artistic interest. As it is almost destroyed the Institute permitted to whitewash it in order not to harm the view of Mosque. The documentation of these ornaments is collected; the plan of the contents and the place of above mentioned ornaments is already made. However these ornaments are not quite ruined.